

ПРОФЕСІЙНА СВІДОМІСТЬ ЯК ФАКТОР ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

PSYCHOLOGIST'S PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS AS A FACTOR OF THE FUTURE PROFESSIONAL PERSONAL BECOMING

У статті розглядається проблема професійної свідомості та її становлення у майбутніх психологів. Розкрито змістову і динамічну складові частини професійної свідомості. Інтерпретовано теоретичні підходи до визначення поняття «професійна свідомість», що являє собою складник професійного становлення особистості і бере свій початок з розвитку професійно важливих якостей. Висвітлено думку про те, що змістом цього феномена є характеристика специфічних складників, сутність яких полягає в усвідомленні себе в системі власної особистості, розумінні завдань професійної діяльності, в готовності їх вирішувати, в ефективній взаємодії з колегами під час виконання професійної діяльності.

Подано змістовий опис факторів та чинників становлення професійної свідомості психолога, що характеризуються не тільки внутрішніми особистісними надбаннями, а й впливом зовнішніх навчальних і соціальних впливів. Висвітлено значення розвитку компонентів професійної свідомості ще на етапі навчання студентів у ВНЗ, базовими з яких є усвідомлення приналежності до професії психолога та ідентифікації себе з нею. Здійснено аналіз впливу професійно важливих якостей та рис на формування особистості студента як майбутнього професіонала. Наголошено, що головними з них є свідомість і самосвідомість, Я-образ, самооцінка, спрямованість, мотивація, волева самоорганізація.

Розглянуто аспекти професійної свідомості психолога, серед яких важливим є професійний розвиток особистості, а також її самовизначення, що включає в себе свідоме планування власного професійного розвитку, кар'єри, самореалізації тощо.

Проаналізовано етапи професійного становлення, які співвідносяться з етапами життя та соціалізацією особистості: формування професійного інтересу та професійної спрямованості, професійне навчання, професійна адаптація, розвиток професійних та особистісних якостей спеціаліста та реалізація професійного потенціалу.

Наведено результати емпіричного дослідження особистісних і ціннісно-смыслових компонентів професійної свідомості у студентів як майбутніх психологів.

Ключові слова: самосвідомість, Я-образ, саморозвиток, професійна свідомість, професійні якості, професійне самовизначення, професійна діяльність.

The problem of professional consciousness and its advancement in the process of a psy-

chologist's professional training are the subjects of the paper. The authors considered the importance of forming the components of the professional consciousness as a part of a university curriculum. It is stated that the main features of the professional consciousness formation are: consciousness, self-consciousness, self-esteem, personal dispositions, motivation, and voluntary self-organization. In order to study the phenomenon its theoretical approaches, substantive and dynamic constituents, factors influencing its progress were analyzed. The empirical study considers the components of students' professional consciousness defined by their dispositions, values, and conceptions.

According to the thorough analysis of theoretical approaches to the definition of "professional consciousness" it should be interpreted as a part of personal professional qualification and depends on the development of the professionally meaningful features.

The authors assume that such characteristics as understanding one's personality system, understanding one's professional requirements, and the abilities to meet them, effective interactions with the colleagues while accomplishing one's professional activities are necessary constituents of the given phenomenon.

The authors give a thorough description of the factors and agents of the psychologist's professional consciousness, both internal and external. They assume that one's image as a professional depends on intrapersonal experiences. External factors are represented by professional training and social environment's influence.

The analysis of the two basic components that can be acquired during professional training is given in the paper. They are: one's affiliation to a psychological profession and identifying oneself as a psychologist.

The aspects of a psychologist's professional consciousness, such as a person's professional development, self-identification, including conscious planning of one's professional advancement, career, self-fulfilment are viewed in detail. The following stages of professional becoming: professional interest and professional intentions formation, professional training, professional adaptation, development of the professional and personal features, and professional potential development are analyzed as well. The stages of the professional becoming are viewed in comparison to life and personal socialization stages.

Key words: self-consciousness, I-concept, self-development, professional consciousness, professional features, professional self-identification, professional activity.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.14.28>

Гаркавенко Н.В.

к.психол.н., доцент кафедри психології Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Доскач С.С.

к.психол.н., доцент кафедри психології Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми. Професійна діяльність психолога вимагає високого рівня майстерності, за якого фахівець має змогу гнучко і творчо отримати інформацію в досить

стислий обмежений час, збирати психологічний анамнез і визначати психологічний діагноз, адаптувати і використовувати техніки і методики, спостерігати за психологіч-

ним самопочуттям клієнта та змінами в його поглядах на проблему, оцінювати правомірність застосованих методів і перспектив подальшої роботи.

Успішність виконання психологом професійної діяльності більшою мірою залежить від багатьох чинників, основними з яких є: усвідомлення приналежності до професії, вміння стратегічно діяти в ситуації, відповідально ставитися до виконання завдань, визначати шляхи реалізації мети. Професія психолога висуває високі вимоги до особистості.

Становлення особистості як майбутнього фахівця починається ще в період перебування у ВНЗ, де провідною діяльністю є навчальна. На її основі, з її розвитком з'являється і починає функціонувати інша діяльність - дивергентність – психолог має мислити, не оцінюючи і контекстно, оскільки зобов'язаний брати до уваги загальнонаукові норми, базові психологічні закони і багатозначність фактів і явищ, з якими він стикається;

– діалогічність – професійною свідомістю постають відкриття, що взаємодіють з іншими системами, інтерсуб'єктивні за своєю природою;

– герменевтичність і деміургічність – для професійної свідомості психолога психіка і світ онтологічно злиті, головним засобом пізнання стають інтерпретація, пояснення й осмислення;

– полікультурність, полісемантичність, криптографічність – психологічна свідомість має бути надмірно узагальнена, вона покликана говорити з будь-якою особистістю на її ж мові, мати здатність ввійти в її світ і зрозуміти її;

– знання мов опису та інтерпретації, філософічність і трансперсональність – психологічна, професійна свідомість спирається на знання і володіння теоретичними конструктами, пояснюючими схемами і законами наукового розуміння психіки;

– екологічність – для психолога будь-яка деталь проблеми є важливою і може розглядатися як окреме «ціле», впритул до суперечливої думки про одне й те саме явище;

– екзистенційність, інтенційність і феноменальність – професійна свідомість психолога допускає відсутність відмінностей між фактами і їх описом, між істиною і вірою, надаючи тим самим цьому існування;

– гуманітарність – психологія є перш за все гуманітарною наукою і збагачення її різноманітними технологічними прийомами не означає її приналежності до них, алгоритмізацію взаємодії між психологом і клієнтом;

– знаковість, символічність, універсальність – узагальнені властивості свідомості, особливо значущі для професійної свідомості психолога, який будує власне розуміння людської психіки на розуміння того, що людина живе в індивідуально духовно створеному ним світі.

Професійна свідомість – цілісна сукупність елементів, які розвиваються за умови того, що вона стає системним новоутворенням особистості психолога, виробляється, привласнюється ним.

Терміном «професійна свідомість» можна охопити всі прояви свідомості особистості, які пов'язуються з її професійною діяльністю. Вони визначаються такими факторами:

1) місцем цієї професії в професійній структурі суспільства;

2) ставленням самої особистості до професії, до її представників та до себе як представника професії, усвідомлення значущості професії для суспільства;

3) рівнем здобутих професійних знань та вмінь, здійсненням самоаналізу стосовно перспектив власного професійного зростання;

4) сформованими професійними ідеалами, уявленнями про еталон професіонала;

5) рівнем розвитку професійних здібностей та якостей, а також осмисленням власних професійно вагомих якостей;

6) професійними досягненнями [5].

Вивчення професійної діяльності людини перш за все сприяє розширенню знань про закономірності, механізми та основні умови розвитку її свідомості, тому що, як зазначають багато авторів, розвиток особистості здійснюється насамперед через засвоєння конкретно-предметних діяльностей та відповідних їм форм свідомості [8].

Оскільки свідомість не тільки проявляється, але й формується у діяльності, вплив професійного навчання, а надалі і професійної діяльності на формування індивідуальної свідомості є безперечним [7]. Так, згідно з думкою С. Рубінштейна, вищі психічні функції людини спеціалізуються «залежно від різних умов, в яких відбувається мислинневий процес» [8].

Професійна свідомість – це багаторівнева та багатокомпонентна будова, яка містить у собі сформовану професійну картину світу, професійну культуру діяльності, а також мислинневу діяльність у режимі методологічної рефлексії (розуміння) як внутрішній план свідомості і як детерміновану властивостями інтегральної індивідуальності, тобто культуру суб'єктного мислення. Оскільки оволодіння професією, крім засвоєння певних когнітивних схем, умінь, систем предметних значень, спеціальних засобів мислення, передбачає глибокі перетворення смислових конструктів, структур суб'єктивного досвіду, формування характерних для такої професії особливостей образу та картини світу [10].

Досліджуючи природу і генезис професійної самосвідомості особистості, О. Москаленко розглядає чотири визначальні чинники служб [6, с. 3–12]:

1) мотивацію до досягнення високого рівня професійної майстерності;

2) професійне суб'єктивно орієнтоване навчання;

3) спрямованість особистості на оволодіння такою професією;

4) оптимальний часовий проміжок.

Професійна свідомість включає уявлення людини про себе як про члена професійної спільноти, носія професійної культури, в тому числі певних професійних норм, правил, традицій, властивих такому професійному співтовариству, що являє собою поняття «самосвідомість» (або професійна Я-концепція).

А. Маркова визначає професійну самосвідомість як комплекс уявлень людини про себе як професіонала, це цілісний образ себе як професіонала, система стосунків і установок до себе як професіонала. По мірі розгортання кар'єри відбувається розвиток «Я-концепції», яка досягає зрілості лише в результаті достатнього професійного досвіду [7].

Я-концепція – це сукупність усіх уявлень людини про себе, сполучена з їх оцінкою. Р. Бернс виокремлює в Я-концепції когнітивний складник (образ Я); оціночний складник (самооцінку або прийняття себе); поведінковий складник (конкретні дії, які можуть бути викликані образом Я і самооцінкою). Я-концепція сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду, є джерелом очікувань. На думку вчених, саме когнітивний складник пов'язаний із професіоналізмом. Зокрема, О. Бодальов [3] зазначає, що це глибокі та широкі знання в тій галузі діяльності, у якій цей професіоналізм проявляється, а також нестандартне володіння вміннями, які необхідні для успішного виконання цієї діяльності.

Оскільки професійна Я-концепція є частиною загальної Я-концепції особистості, виникає питання про їх співвідношення. Для вирішення цього питання вченими враховуються такі позиції, як місце конкретної діяльності в житті особистості, місце особистості в цій діяльності, місце особистості у власній життєдіяльності, місце професійного самовизначення в життєвому самовизначенні особистості. Підкреслюється, що напрям, в якому змінюється особистість у процесі професіоналізації, і рух особистості до більш загальних цілей і сенсів повинні збігатися. У разі узгодженості цих орієнтацій можлива зупинка особистісного розвитку і розщеплення свідомості «для роботи» і «для себе».

Є. Прокоп була запропонована можлива класифікація професійних Я-концепцій, побудована на підставі різних варіантів співвідношення професійної та загальної Я-концепції особистості служб [2].

1. Людина «ширше» своєї професії, її професійна Я-концепція наближається до загальної Я-концепції.

2. Людина «дорівнює» своїй професії, її загальна Я-концепція звужена до професійної Я-концепції.

3. Людина «вже» своєї професії, в її загальній і професійній Я-концепції представлені лише окремі сторони професії.

Узагальнення особистісних смислів в інтегровану систему професійної свідомості дає можливість розробляти концепції, стратегії та моделі професійної діяльності. Структурно-змістовий аспект професійної діяльності містить знання, вміння, навички, професійні позиції, психічні якості. Професійні знання є похідними елементами професійної свідомості особистості та цілісної технології досягнення нею вагомих результатів праці та розглядається як загальний складник психологічних структур, що проявляється в усіх сферах практичної діяльності людини і детермінує основні психологічні феномени.

Становлення професійної свідомості особистості має на меті змінити важливі особистісні структури і вдосконалити їх. У зв'язку з чим стає необхідним виокремити особистісні надбання, до яких належать: особистісне самовизначення, що формує ступінь зрілості людини; специфічний тип професіонала – самовизначення у професії; особистісне та життєве самовизначення [9, с. 3–11].

Проведене емпіричне дослідження мало на меті виявити наявність або відсутність особистісних компонентів професійної свідомості у студентів-психологів. Було опитано 32 студентиспеціальності «Психологія». Використано такі методики: тест-опитувальник для визначення самоставлення особистості (С. Пантелеев, і В. Столін); методика дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера. Для підтвердження розподілу даних за шкалами методик між компонентами професійної свідомості було застосовано факторний аналіз, який обчислено за допомогою системи SPSS.

У результаті проведеного аналізу дослідження було виокремлено значущі компоненти, які вказують на позитивну або негативну тенденцію у розвитку. За даними дослідження самоставлення особистості отримана позитивна динаміка за шкалами: «вираженість самоставлення» (58%), «самоприйняття» (48%), «саморозуміння» (55%), «адекватна самооцінка» (65%), «інтернальний локус контролю» (49%). Це вказує на той факт, що більшість майбутніх психологів перебувають у злагоді із собою, узгоджують власні бажання і прагнення, впевнені у своїх силах, доволі часто самостійно приймають рішення і розуміють, що багато що залежить від них самих.

Підтвердженням вищезазначених фактичних даних є те, що у більшості студентів високий і середній показник суб'єктивного контролю. Майбутнім психологам притаманний

інтернальний локус контролю (65%). Це означає усвідомлення того, що планування власного життя лежить повністю на них. Вони вміють покластися на себе й самостійно і швидко приймати рішення, а також здебільшого володіють собою (74%). У професійній діяльності важливим є комунікативний компонент, який сприяє позитивному ставленню до людей (78%). В опитаних студентів за його показником маємо високий результат, що вказує на відповідальне ставлення студентів до налагодження взаємин з оточуючими.

Отже, в обстежених нами студентів компоненти професійної свідомості перебувають на стадії розвитку, а їх прояв – на допустимому рівні. У зв'язку з тим, що професійна свідомість у контексті фахової підготовки майбутніх психологів є предметом формування їх особистості як майбутнього професіонала, а отже, має бути основою загальної концепції процесу їх підготовки. В основі розвитку професійної свідомості має бути формування професійних інтересів та особистісної значущості професійної діяльності, але важливим етапом для її становлення є оволодіння специфікою професійної діяльності після закінчення ВНЗ та під час її здійснення.

Професійна свідомість розглядається через рівень її сформованості, у зв'язку з чим стає можливим дослідити ефективність навчання у ВНЗ. Важливими у контексті цього питання є соціально-психологічний і педагогічний підходи, де визначення цього феномена трактується як частина особистісної свідомості. У рамках такого підходу професійна самосвідомість характеризується з точки зору усвідомлених особистістю сторін свого професійного Я, до складу якого поряд з особистісними характеристиками включені «динамічне Я», самосвідомість, смисложиттєві цінності, спрямованість, мотивація.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз професійної свідомості засвідчив, що вона є унікальною і неповторною якістю особистості і має певні особливості, до яких належать: розвиток професійних якостей та рис, спрямованість на виконання професійних завдань, орієнтація особистості на професію, які можна представити у вигляді блоку цілей та її критеріїв. Серед них виокремлюють створення образу й усвідомлення себе як професіонала, систему вибору цінностей і дій згідно з ними, реалізацію особистих цілей діяльності.

Становлення професійної свідомості майбутнього психолога починається ще під час навчання студентів у ВНЗ, де відбувається не тільки засвоєння знань, а й розвиваються психологічні якості, що визначають формування Я-образу себе як професіонала, саморозвиток, саморозкриття, оволодіння комунікатив-

ними навичками. Виокремлюючи професійну свідомість психолога як окремий складник становлення професіонала, слід зазначити, що її розвиток сприятиме самоаналізу, мислити не оцінюючи і контекстно, виокремлювати головну проблему і визначити психологічний діагноз, діяти згідно з ціннісними уявленнями, бути спрямованим на професійні досягнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко А.Ф., Кучеровська Н.А. Задачі дослідження професійної свідомості психолога-практика. *Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи* : все-укр. наук.-практ. конф. 27–28 лют. 2003 р. Тернопіль, 2003. С. 9–21.
2. Гоблик В.В., Щербан Т.Д. Деякі психологічні особливості підготовки успішного фахівця. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інститут психології Г.С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіана, 2016. Випуск 31. С. 569–582.
3. Зеличенко А.И., Степанова Г.И. Психосемантика и изучение профессионального сознания психологов. *Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология*, 1989. № 3. С. 20–32.
4. Кучеренко С.М. Оценка психологической готовности студентов к профессиональной деятельности как одно из направлений повышения качества подготовки специалистов. *Вісник Харківського університету. Серія «Психологія»*. 1998. № 403. С. 121–130.
5. Кучеровская Н.А. Профессиональное сознание психолога-практика как предмет исследования. *Журнал практикующего психолога*. 2001. № 7. С. 84–94.
6. Максименко С.Д. Наукова психологія і психологічна практика. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. Київ, 2002, т. III, ч. 9, С. 3–12.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 312 с.
8. Мельничук О.Б. Интеллектуальный складник професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з девіантами. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2015. Том XI: *Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Випуск 13. С. 115–125.
9. Сапогова Е.Е. Профессиональное психологическое сознание: рефлексия вслух. *Журнал практического психолога*. 1997. № 6. С. 3–11.
10. Самойлова А.Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Запоріжжя, 2004. 19 с.
11. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування. *Психологія і суспільство*. Тернопіль, 2009. № 4. С. 167–180.